

E. Tarkowska (ed.): Powroty i kontynuacje. Zygmuntowi Baumanowi w darze

Warszawa, Wydawnictwo IFiS PAN 1995, 322 s.

V brilantní přednášce k 70. narozeninám Pavla Machonina, otištěné posléze v *Sociologickém časopise* č. 2/1997, se Miloslav Petrussek zmínil i o tom, že od svých polských přátel obdržel šest knižních publikací věnovaných sedmdesátinám jiného významného současného sociologa Zygmunta Baumana. Tento fakt mu byl vedle jiných skutečností podnětem k zamyšlení nad tím, jak si svých velkých jubilanů váží sociologická obec (ale nejen ona) u nás a jak v Polsku. Nepochybuji, že mezi zmíněnými publikacemi byla i práce *Návraty a pokračování*, která je předmětem této recenze.

Jakkoli Z. Bauman překladem svých dvou knih, recenzemi na ně i rozsáhlým a mimořádně obsahově bohatým rozhovorem připraveným M. Petruskem a I. Reifovou a uveřejněným ve výše uvedeném čísle *Sociologického časopisu* znovu výrazně vstoupil do kontextu naší současné sociologie i do povědomí širší české veřejnosti, jež má o sociologickou problematiku zájem, nebo snad právě proto, že se tak stalo, chtěl bych úvodní část této recenze využít k tomu, abych se alespoň v maximální stručnosti zmínil o tom, co pro naši sociologii Baumanova osobnost i jeho publikace znamenaly už v šedesátých letech, kdy se u nás s velkým nadšením a nadějami sociologická práce v širokém měřítku obnovovala a znovu institucionalizovala. Polská sociologie v tomto procesu obnovy sehrála z několika důvodů neobyčejně významnou roli, k níž musí přihlídnout každý současný i budoucí historik české i slovenské sociologie.

Tím nejprostším důvodem byla samozřejmě jazyková a územní blízkost, která naše styky s polskými sociology maximálně usnadnila. Nejdůležitější však bylo, že v polské sociologii začal proces obnovy téměř o deset let dříve než u nás, takže v polovině šedesátých let byla už disciplínou plně institucionalizovanou a teoreticky i metodologicky značně rozvinutou. Organizační struktura jejích institucí, její postupy při zkoumání vlastní společnosti, první pokusy o rozvíjení obecné sociologické teorie i studijní programy výuky sociologie na vyso-

kých školách byly v té době pro nás cenným zdrojem inspirace a v některých případech i napodobování. Polští sociologové měli od druhé poloviny padesátých let velmi intenzivní styky se západní sociologií, zejména americkou. Znalost toho, co se v této oblasti děje, byla oproti nám nesrovnatelná. Publikace polských sociologů byly pro nás tudíž rovněž důležitým zprostředkujícím článkem k poznání světové sociologie. Nelze přehlédnout, že polská sociologie byla v této době už opět názorově i metodologicky pluralistická. Znamenalo to, že vedle marxisticky orientovaných autorů v ní působili a publikovali i sociologové navazující např. na dědictví tzv. humanistické sociologie F. Znanieckého, do určité míry se též oživil zájem o funkcionalismus B. Malinowského a ke slovu se hlásili i sociologové nastupující generace ovlivnění nejnovějšími teoretickými i metodologickými směry západní sociologie. Vzhledem k ideové atmosféře, která u nás v té době vládla a vzhledem k tomu, že velká většina těch, kteří sociologii obnovovali, byla upřímně přesvědčena, že to musí být sociologie budovaná na marxistických principech, chápaných ovšem nedogmaticky, vyvolával právě tento rys polské sociologie u zmíněné většiny rozporné reakce. Pro ty naše sociology, kteří si však už tehdy uvědomovali, že sociologie bude vždy vědou multiparadigmatickou (i když tento termín nebyl ještě rozšířen), byla pluralita polské sociologie naopak výrazným argumentem pro podporu jejich stanoviska. Pozitivně u nás působila i skutečnost, že polští sociologové hlásící se k marxismu chápali ve své převážné většině marxismus jako otevřený systém, byli kritiky dogmatismu a v tehdejší terminologii tedy nesporně „revizionisty“. Vzhledem k tomu, že zejména po roce 1956 byl polský socialismus rozhodně liberálnější než poměry u nás, mohli polští sociologové vyslovovat i psát to, co my jsme si tehdy mohli nanejvýš myslet. Všechny tyto skutečnosti vyvolávaly mezi českými a slovenskými sociology o polskou sociologii mimořádný zájem.

Jakkoli se na rozvíjení čs.-polských sociologických kontaktů podílela celá řada polských sociologů, snad nejvýznamnější role patřila právě Z. Baumanovi. Vyplynulo to z toho, že Bauman tehdy naši republiku často navštěvoval a vystupoval s referáty, přednáš-

kami i diskusními příspěvky na mnoha konferencích i seminářích, spolu s J. J. Wiatrem patřil v Československu k nejpřekládanějším polským sociologům a že byl rovněž ochoten se jako vedoucí katedry obecné sociologie na Filozofické fakultě Varšavské univerzity setkávat s čs. sociology, jichž se na studijních cestách do Polska tehdy vystřídal poměrně hodně.

První významný kontakt Z. Baumana s čs. sociology se uskutečnil na konferenci o sociální struktuře socialistické společnosti, která se konala ve dnech 1.-5. června 1964 v Hrazanech. Bauman zde hovořil o přeměnách třídní struktury v Polské lidové republice a několikrát vystoupil v diskusi, přičemž se zejména kriticky vyslovil o apriorně normativistických tendencích v přístupu ke zkoumání sociální struktury, obhajoval názor o aplikovatelnosti teorie sociální stratifikace i na zkoumání socialistické společnosti a rovněž vážně zapochyboval, zda je možné v sociologii používat pojem inteligence pro označení vnitřně tak rozrůzněné kategorie, jakou jsou vykonavatelé duševní práce. Byly to tehdy názory značně neortodoxní a nepřekvapí tudíž, že se u některých účastníků konference setkaly s kritikou.

Z dalších Baumanových nejzávažnějších aktivit u nás uvádím jeho účast na 3. společné vědecké konferenci Varšavské a Karlovy univerzity ve dnech 26.-28. dubna 1965, kde přednesl referát *Dynamika vývoje polské sociologie*, a na patrně vůbec nejvýznamnějším a rozhodně z hlediska počtu účastníků (okolo 500) největším shromáždění sociologů šedesátých let u nás, jež se pod názvem 1. celostátní porada čs. sociologů sešlo ve dnech 22.-25. 11. 1966 v Bedřichově u Špindlerova Mlýna. Bauman zde vystoupil v plenární diskusi s příspěvkem, který se týkal strukturálně funkcionalistického přístupu v sociologii, v sekci otázky vývoje sociální struktury socialistické společnosti analyzoval pojmy struktury a funkce a v diskusi u kulatého stolu k otázkám sociologické teorie zdůraznil empirickou orientaci sociologie, přičemž vyzvedl, že jedině respekt k empirii umožňuje překonání dogmatismu a spekulativnosti a že bez soustavného zřetele k empirii degeneruje vědecká práce ve všech kvalitách.

I když se dnes samozřejmě mohou některá témata, jimiž se Bauman i ostatní účastníci

zmíněných shromáždění zabývali, jevit jako pseudoproblémy, podstatné bylo, že právě Baumanovy názory překračovaly oficiálně povolené meze a razily cestu kritickému pohledu na tehdejší realitu tzv. socialistické společnosti i na některé otázky toho, co bylo nazýváno marxistickou teorií a metodologií.

Neocenitelnou roli v tehdy právě zahájené výuce sociologie i při seznamování širší veřejnosti s předmětem a funkcemi sociologie sehrály čtyři překlady Baumanových knih. Během krátké doby tři let vyšla česky jeho *Sociologie* (1965), která se okamžitě stala vyhledávanou základní učebnicí, populární práce *Sociologie pro každý den* (1. vyd. 1965, 2. vyd. 1966) a *Kariéra* (1967) a slovensky rozsáhlé *Vize lidského světa* (1967), analyzující problematiku vztahu sociologie a společnosti zejména v USA, rozebírající na díle T. Parsonse, G. Lundberga, Ch. W. Millse a A. Gramsciho čtyři odlišné typy přístupu ke zkoumání společenského života a zabývající se problematikou sociální struktury a moci.

Na základě toho, co jsem uvedl, by se mohlo zdát, že vztah čs. a polské sociologie byl nevyvážený v tom smyslu, že polští sociologové byli učitelé a my jejich žáky, že aktivita a poučení přicházely pouze z jedné strany. Nebylo to však tak úplně. Nebyla totiž náhoda, že např. právě Z. Bauman navázal tak úzké kontakty s naší sociologií a že k nám od roku 1964 tak poměrně často zajížděl. Z rozhovorů s ním i s jinými polskými sociology, které jsem měl tehdy to štěstí vést, dobře vím, že brzy vycítili, že celková atmosféra, jež se u nás vytváří, je i z hlediska dalšího rozvoje sociologie v tzv. socialistických zemích slibná a že se rychle blíží doba, kdy i naše sociologie bude mít v mezinárodním měřítku co říci. Nedávno tuto motivaci tehdejšího zájmu o čs. sociologii Bauman explicitně potvrdil, když v rozhovoru s M. Petruskem prohlásil, že hrazanská konference pro něho byla opravdovým kulturním šokem, neboť si zde uvědomil, že v Československu vzniká sociologie, která má šanci být sociologií evropskou a která bude zdárně konkurovat sociologii polské. Dobře víme, proč se tyto naděje nemohly splnit a proč i samo jméno Z. Baumana na dvě desetiletí muselo zmizet jak z oficiální sociologie československé, tak i polské. Nic to však nemění na tom, že svým

podílem na obnově čs. sociologie Bauman vstoupil do dějin této disciplíny v naší republice.

Jak je hodnoceno Baumanovo místo v dějinách polské sociologie, o tom mj. svědčí recenzovaná publikace. Již její název napovídá, že se někteří jeho žáci a spolupracovníci po celou dobu své vědecké aktivity jakoby stále navraceli k tomu, čehož základy položil Bauman v Polsku zejména v posledním období své činnosti před nucenou emigrací, a někteří příslušníci mladší a nejmladší sociologické generace to znovu objevují. Roku 1967 totiž Bauman při katedře obecné sociologie založil pracoviště antropologie lidového Polska, které se mělo zabývat široce koncipovanými výzkumy kultury soudobé polské společnosti. Znamenalo to Baumanův zřetelný přechod od tematiky sociologie politických vztahů, která ho původně nejvíce zajímala, k antropologickým teoriím kultury. Podle úvodní stati editorky sborníku probíhal tento přechod Z. Baumana i některých jeho spolupracovníků postupně: od revize marxismu přes teorii sociální změny ke zmíněným antropologickým teoriím. Výrazem této nové orientace byla kromě výzkumů kulturního života malých měst a vesnic v letech 1966-67 Baumanova poslední kniha, která v Polsku vyšla před jeho emigrací, nazvaná *Kultura a společnost* (1966).

Slovo pokračování v názvu publikace má pak zřejmě dvojí význam. Označuje jednak skutečnost, že mnozí z původních Baumanových žáků stále tematicky navazují na to, co tehdy se svým učitelem zahájili, což se také projevuje v obsahovém zaměření většiny příspěvků pamětního sborníku. Zejména ve dvou úvodních statích z pera už zmíněné E. Tarkowské a N. Kraškové je pak zdůrazněna ještě druhá myšlenka, že totiž i Bauman jakoby v celé své tvorbě pokračoval v onom původním záměru, jinak řečeno, obě tyto autorky v ní spatřují kontinuitu. Tarkowská, odvolávajíc se na některá prohlášení samotného Baumana, vidí v jeho vědecké biografii i badatelských zájmech návaznost v tom smyslu, že jeho postupné zájmy o marxismus, strukturalismus a hermeneutiku nejsou svědectvím proměnlivosti a diskontinuity, ale naopak stálosti a pokračování, neboť jde o různě zaměřené hledání odpovědí na tytéž otázky a problémy, které se

neměnně během celého Baumanova vědeckého života trvale a neustále opakují. Jedním z těchto problémů je kultura, již se Bauman zabývá nepřetržitě, i když různým způsobem, od šedesátých let. Krašková pak za jednotliví svorník celé Baumanovy tvůrčí činnosti považuje její angažovanost.

Velká většina příspěvků sborníku je nejen důkazem zmíněné kontinuity, nejen svědectvím, jak i ti, kteří nemohli už Baumana zažít jako svého učitele, jsou jím v mnohém inspirováni, ale zároveň také dosti přesným obrazem toho, čím se dnešní polská sociologie hlavně zabývá. Kromě dvou už zmíněných studií, které tvoří úvod publikace, je v ní obsaženo dalších šestnáct statí rozdělených do dvou částí a závěru. Mezi jejich autory najdeme jména, která patří k absolutní špičce současné polské sociologie, ale i sociology, kteří na vědeckou dráhu teprve vstupují. S jistou dávkou zjednodušení lze snad příspěvky tematicky rozdělit do dvou skupin, z nichž první se převážně zabývá změnami dnešní polské společnosti, a druhá některými významnými sociologickými pojmy, jejichž většina se objevuje rovněž v Baumanových dílech zvláště z posledních let jeho vědecké činnosti. A tak v první skupině se setkáváme se srovnávací analýzou hlubokých změn charakteru mezilidských interakcí v mechanismech kolektivního života při přechodu od společnosti tzv. reálného socialismu ke společnosti tržní, s řešením otázky, zda a jak se dnes v Polsku vytváří nová střední třída, s problematikou změn sociální pozice polských intelektuálních elit, s analýzou postojů k prohlubujícím se společenským nerovnostem, s dilematy, jaká v různých oblastech sociálního života vyvolává transformace zemí střední a východní Evropy, s problematikou vztahu tolerance a modernity, s otázkou kumulace nejistoty pramenící jak z lokálních, tak globálních, současných i minulých zdrojů, jež je podstatnou dimenzí života společnosti v období přeměn a konečně se vztahem náboženství k perspektivě tzv. konce civilizace.

Ve druhé skupině jsou obsaženy příspěvky zaměřené na roli kategorie kultury v sociologickém myšlení vůbec a Z. Baumana zvláště, na problematiku odcizení v postmoderní době, na vztah každodennosti a pospolitosti v moderně a postmoderně, na to, k čemu je sociologii